

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ КАТЕГОРІЇ «ВИД ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА»

Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що процедура розгляду конкретних цивільних справ визначається з урахуванням характеру вимог зацікавленої особи, отже саме у межах позовного, наказного та окремого провадження реалізується конституційне право на захист. Три вищенаведені види проваджень у своїй сукупності відображають структуру цивільного судочинства, а поодинокі становлять вид цивільного судочинства, кожен з яких наділений певними особливостями, що характеризують його процесуальну форму. Тому правильне вирішення питання щодо поняття та сутності кожного з видів судочинства, ознак, які їх характеризують, та критеріїв віднесення цивільних справ до того чи іншого виду проваджень має велике практичне значення та являє собою суттєвий теоретичний інтерес [1, 63].

Проте у теорії цивільного процесу існують й більш загальні проблеми: питання поняття та видів цивільного судочинства як і раніше є дискусійним [2, 73–80; 3, 88–99], оскільки правильне визначення видів цивільного судочинства є ключовим питанням цивільного процесу. Тому вирішення проблем видів цивільного судочинства у подальшому сприятиме підвищенню якості правосуддя у цивільних спорах.

Відсутність в українському законодавстві легальної дефініції поняття «вид цивільного судочинства», що передусім пов'язано з теоретичним (а не практичним) характером цієї категорії, надає простір для наукових пошуків у зазначеній теоретичній площині. Також необхідно звернути увагу на той факт, що більшість сучасних українських процесуалістів не приділяє достатньої уваги висвітленню цього теоретичного питання: вони лише наводять перелік видів цивільного судочинства за чинним законодавством.

Однак це не означає абсолютної недослідженості даної проблематики. Так, проблемні питання видів цивільного судочинства (дефініція та ознаки зазначеної цивільно-процесуальної категорії, критерії поділу на види, дослідження їх правової природи тощо) розглянуті у роботах таких вчених спеціалістів з цивільного процесуального права, як С. В. Васильєв, А. О. Мельников, Г. Л. Осюкіна, І. Н. Поляков, Д. М. Чечот, С. В. Щербак та ін.

При написанні статті було поставлено за мету встановити ознаки категорії «вид цивільного судочинства» та формулювати на їх основі дефініцію цього поняття. Досягнення зазначеної мети можливо шляхом виконання таких завдань: аналіз загальнотеоретичної та спеціально-правової літератури на предмет встановлення існуючих підходів до визначення поняття виду цивільного судочинства; встановлення сутності зазначеної цивільно-процесуальної категорії та її ознак.

Оскільки наукова концепція видів цивільного судочинства виникла в юри-

дичній науці у радянський період на початку 20-х років ХХ ст. [4, 27], то й дослідження трансформації поглядів на зміст вказаної категорії необхідно проводити у цих часових межах. Та ще до середини минулого століття вивченню проблем видів цивільного судочинства у теорії цивільного процесу приділялося недостатньо уваги, оскільки протягом тривалого часу деякі процесуалісти заперечували поділ цивільного судочинства на види. Так, М. А. Гурвич зазначав, що можна говорити лише про процесуальні особливості розгляду та вирішення тих чи інших категорій справ, оскільки підстав для поділу судочинства на види не існує [5, 189].

Перші теоретично обґрунтовані дослідження з цього питання проводяться лише наприкінці 60-х років минулого століття, при цьому на позначення виду цивільного судочинства вчені використовують поняття «вид провадження».

Неможна не зазначити, що першість у цих дослідженнях, безумовно, належить Д. М. Чечоту, який під видом провадження розумів порядок розгляду передбачених законом та поєднаних у певні групи цивільних справ у суді першої інстанції, що зумовлюється матеріально-правовою природою справ цих груп та характеризується самостійними засобами та способами захисту прав та інтересів, а також особливостями судової процедури [6, 18].

Проте недолік цієї дефініції, як сьогодні зазначають С. В. Щербак [1, 64] та С. В. Васильєв [2, 76], полягає у тому, що вона сформульована у такий спосіб, що ускладнює проведення чіткої грані між видом цивільного судочинства та окремими категоріями справ позовного провадження.

А. О. Мельников також акцентував свою увагу на «особливостях матеріальних правовідносин та обумовлених ними процесуальних особливостях судового розгляду. Враховуючи викладене, вчений пропонував розуміти під видом провадження врегульований нормами цивільного процесуального права порядок здійснення правосуддя у цивільних справах, що подібні за своєю матеріально-правовою природою, яка обумовила певні процесуальні особливості їх розгляду та вирішення [7, 6].

Деяку іншу позицію з цього питання займав П. Ф. Єлісейкін, розуміючи під видом провадження підпорядкований загальним правилам цивільного процесу порядок розгляду окремих категорій справ, в основу якого покладені зумовлені предметом судової діяльності особливі мета та метод виконання завдань щодо захисту суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів громадян та організацій [8, 26].

З часом дослідження проблем видів цивільного судочинства набуло поширення серед вчених, і в юридичній літературі з'явилися інші дефініції цієї цивільно-процесуальної категорії. Так, у сучасній юридичній літературі під видом цивільного судочинства розуміється:

1) визначений характером та специфікою матеріального права, що підлягає захисту, або охоронюваного законом інтересу процесуальний порядок відкриття провадження, розгляду та вирішення груп цивільних справ [9, 34];

2) обумовлений предметом судового розгляду та передбачений цивільним процесуальним кодексом особливий процесуальний порядок розгляду визна-

чених категорій цивільних справ, що здійснюється судом першої інстанції, з метою оптимального захисту матеріальних прав та інтересів юридично зацікавлених осіб, які звернулися до суду [10];

3) порядок провадження щодо визначених категорій справ [11, 9];

4) особливий порядок (процедура) розгляду окремих категорій юридичних справ [12, 73];

5) порядок порушення, розгляду і вирішення певної категорії цивільних справ [13, 25] тощо.

Проаналізувавши наведені визначення, можна дійти висновку, що вони мають певні спільні риси (елементи), зокрема усі процесуалісти розуміють вид цивільного судочинства як певний процес (процедуру), що трансформується залежно від категорії цивільної справи, що підлягає розгляду судом. Зазначена обставина обумовлена спорідненістю таких понять, як вид цивільного судочинства та власне цивільне судочинство, під яким у юридичній літературі розуміється порядок провадження у цивільних справах, що визначається нормами цивільного процесуального права [9, 25].

Але спільність елементів вказаних дефініцій виду цивільного судочинства не свідчить про те, що вони однаково відображають сутність та риси цієї цивільно-процесуальної категорії.

Тож виникають питання: яка з існуючих дефініцій виду цивільного судочинства найбільш повно та достовірно відображує сутність цього терміна або який зміст повинна мати вказана дефініція, щоб надати відповідну інформацію про вид цивільного судочинства як категорію цивільного процесу?

Отримати відповіді на ці питання можна, лише встановивши ознаки, що характеризують вид цивільного судочинства як цивільно-процесуальну категорію. Крім того, варто визначитись із критерієм поділу цивільного судочинства на види, оскільки деякі процесуалісти включають зазначену класифікаційну ознаку до власної дефініції.

Безумовно, встановлення повного переліку ознак будь-якого поняття дозволить зрозуміти його сутність, але не варто перевантажувати дефініцію ознаками, оскільки це може ускладнити сприйняття змісту дефініції. Тому наступним кроком до створення ефективної дефініції є виокремлення серед встановлених ознак таких, що мають першочергове значення та відображають сутність поняття. Це стосується й такої категорії, як вид цивільного судочинства.

Так, І. Н. Поляков [10] вказує, що усі види цивільного судочинства характеризуються тим, що вони: 1) зумовлені особливою групою матеріальних правовідносин, які є предметом судового розгляду; 2) складаються із сукупності цивільно-процесуальних норм, які спеціально пристосовані для розгляду відповідних категорій цивільних справ; 3) щодо них міститься вказівка у структурі чинного ЦПК; 4) становлять собою особливу процесуальну форму розгляду та вирішення справ; 5) здійснюються судом першої інстанції; 6) мають на меті якнайкраще забезпечення судовий захист матеріальних прав та інтересів, які є предметом судового розгляду.

Н. А. Чудиновська [11, 9] зазначає, що головними характеристиками поняття

«вид провадження», що відображають його сутність, є: 1) наявність специфічного процесуального порядку розгляду справ; 2) наявність специфічної категорії справ, що розглядаються та вирішуються судом за допомогою такої процедури. За наявності наведених ознак у сукупності правове явище може бути назване самостійним видом провадження.

На думку автора, «вид цивільного судочинства» можна характеризувати таким чином:

– це відокремлений процесуальний порядок розгляду справ, тобто мова йде про певну правову процедуру або послідовність процесуальних дій з відкриття провадження, розгляду та вирішення справи, у тому числі й винесення відповідного судового акта. Ця ознака відображає загальний зміст поняття «вид цивільного судочинства» та використовується у тому чи іншому формулюванні усіма вченими під час конструювання дефініції цього поняття;

– зазначений порядок представлений сукупністю цивільно-процесуальних норм, що містяться у відповідних розділах (главах) кодифікованих актів з цивільного процесу;

– здійснюються судом першої інстанції, що, на думку автора, є однією з визначальних рис, яка була відмічена лише кількома вченими [6, 18; 11];

– залежність між змістом процесуальної форми виду цивільного судочинства та відповідними категоріями цивільних справ, що розглядаються у межах кожного виду цивільного судочинства. При цьому визначення відповідних переліків цивільних справ залишено на розсуд законодавця (ст.ст. 96 та 234 ЦПК України). Та ще Є. В. Васьковський зазначав, що розгляд тих або інших справ за правилами позовного або охоронного порядку має бути відданий на розсуд законодавця, який повинен керуватися міркуваннями доцільності та практичної зручності [14, 267].

Що стосується критерію поділу цивільного судочинства на види, то, як було наведено вище, його було закладено до змісту дефініції, тому наявність різних визначень цього поняття лише фіксувало існування дискусії з питань встановлення зазначеного критерію.

Отже, у юридичній літературі можна знайти кілька підходів до вирішення зазначеної проблеми. Більшість процесуалістів головним критерієм поділу цивільного судочинства на види називають особливості матеріально-правової природи цивільних справ, а саме: Д. М. Чечот [6, 18], А. О. Мельников [7, 6], Н. А. Чечина, Ю. С. Червоний [15, 8], М. Й. Штефан, Г. Л. Осокіна [12, 73], М. К. Треушніков [9, 24]; Ю. В. Медведєв та ін. Свою позицію вони обґрунтовують тим, що матеріально-правова природа справ може впливати і в більшості випадків впливає на формування певних ознак судової процедури, зокрема, «специфічних засобів та способів захисту права або охоронюваного законом інтересу».

Також як критерій поділу цивільного судочинства на види використовувались безспірність предмета судової діяльності, або об'єктивна неможливість здійснення неоспорюваного права, або безспірна одностороння процесуальна форма (І. А. Жеруоліс); мета судової діяльності (А. О. Мельников [7, 7]); пред-

мет судової діяльності у сукупності із особливою метою судової діяльності та способами її досягнення (П. Ф. Єлисейкін [8, 12], Д. В. Ісаєнкова [16, 33]); «функції норм права» (М. К. Юков) тощо.

Автор зазначеного дослідження віддає перевагу у використанні у ролі критерію поділу цивільного судочинства на види саме матеріально-правовій природі справ, оскільки очевидним є зв'язок між зазначеною характеристикою цивільних справ та змістом процесуальної форми кожного з видів цивільного судочинства.

Безумовно, зазначений критерій не є абсолютним, тому для правильного розподілу цивільних справ між видами цивільного судочинства потрібно пам'ятати про головні відмінності судової процедури провадження, які пов'язані із наявністю чи відсутністю спору про право, об'єктом судового захисту, суб'єктом складом тощо. Треба пам'ятати і про мету та завдання кожного з видів цивільного судочинства. Проте, на думку автора, не варто включати критерій поділу цивільного судочинства на види до дефініції цього поняття, що може звести нанівець дискусію щодо дефініції «вид цивільного судочинства».

Узагальнюючи вищевикладене, автор пропонує розуміти під видом цивільного судочинства певний процесуальний порядок розгляду судом першої інстанції певних категорій цивільних справ, перелік яких встановлено законом. Та визначення дефініції виду цивільного судочинства — це лише перший етап на шляху удосконалення концепції видів цивільного судочинства, оскільки привертають увагу проблеми багатозначності використання терміна «провадження», об'єднання вимог, що підлягають розгляду за правилами різними видами цивільного судочинства, у одному провадженні тощо.

Література

1. Фурса С. Я. Цивільний процес України. Проблеми і перспективи : наук.-практ. посіб. / Фурса С. Я., Щербак С. В., Свтушенко О. І. — К. : Вид. Фурса С. Я. : КІПТ, 2006. — 448 с.
2. Васильєв С. В. Провадження в цивільному судочинстві України // Проблеми законності : респ. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій ; Нац. юрид. акад. України. — Х., 2007. — Вип. 86. — С. 73–80.
3. Носырева Е. И. Виды современного гражданского судопроизводства и их классификация // Заметки о современном гражданском и арбитражном процессуальном праве / под ред. М. К. Треушникова. — М., 2004. — С. 88–99.
4. Дегтярев С. Л. Краткий исторический анализ развития взглядов законодателя и представителей правовой науки на проблему видов производств цивилистического процесса в XX веке // История государства и права. — 2007. — № 19. — С. 27–29.
5. Гурвич М. А. Об эволюции процессуальных средств в советском гражданском судопроизводстве // Развитие прав граждан СССР и усиление их охраны на современном этапе коммунистического строительства. — Саратов, 1962. — С. 184–189.
6. Чечот Д. М. Проблема защиты субъективных прав и интересов в порядке искового производства советского гражданского процесса : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.03 / Д. М. Чечот. — Л., 1969.
7. Мельников А. А. Особое производство в советском гражданском процессе / А. А. Мельников ; отв. ред. В. С. Тадевосян ; Ип-т государства и права. — М.: Наука, 1964. — 128 с.
8. Елисейкин П. Ф. Предмет судебной деятельности в советском гражданском процессе (его понятие, место и значение) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.03 / П. Ф. Елисейкин. — Л., 1974.
9. Гражданский процесс: учеб. для вузов / под ред. М. К. Треушникова. — М.: Городец, 2007. — 783 с.

10. Поляков И. П. Доступность и эффективность гражданского судопроизводства: насущные проблемы и пути их решения // Российская юстиция. — 2001. — № 4.
11. Чудиновская Н. А. Стаповление юридических фактов в гражданском и арбитражном процессе / Н. А. Чудиновская. — М.: Волтерс Клувер, 2008. — 179 с.
12. Осокипа Г. Л. Курс гражданского судопроизводства России: учеб. пособие / Г. Л. Осокипа. — Томск: Изд-во Том. ун-та, 2002. — 616 с.
13. Цивільне процесуальне право України: навч. посіб. / [Бичкова С. С., Бобрик В. І., Ізарова І. О. та ін.]; за заг. ред. С. С. Бичкової. — К.: Атіка, 2007. — 404 с.
14. Васильковский Е. В. Учебник гражданского процесса / Е. В. Васильковский; под ред. и с пред. В. А. Томшова. — М.: Зерцало, 2003.
15. Цивільний процес України: підручник / за ред. Ю. С. Червоного. — К.: Істипа, 2007. — 392 с.
16. Гражданский процесс России: учебник / под ред. М. А. Викут. — М.: ЮРИСТЪ, 2004. — 459 с.

Анотація

Зайвий Т. В. Поняття та ознаки категорії «вид цивільного судочинства». — Стаття.

У статті автор розглядає проблематику існування дефініції «вид цивільного судочинства» у доктрині цивільного процесу, досліджує основні підходи до визначення зазначеної категорії. Аналіз ознак виду цивільного судочинства та існуючих підходів до визначення критеріїв поділу цивільного судочинства на види дозволив сформулювати таку дефініцію: вид цивільного судочинства — це процесуальний порядок розгляду судом першої інстанції певних категорій цивільних справ, перелік яких встановлено законом.

Ключові слова: вид цивільного судочинства, ознаки виду цивільного судочинства, процесуальний порядок.

Summary

Zayviy T. V. Notion and Features of the Category “kind of civil justice”. — Article.

In the article the author considers problems of existence of a notion «type of the civil legal proceedings» in the doctrine of civil process, studies the basic approaches to definition of the specified category. The analysis of signs of type of civil legal proceedings and existing approaches to definition of criteria of civil legal proceedings division on types allowed to formulate the following notion: the type of civil legal proceedings is the procedural order of consideration of certain categories of the civil cases, which were established by the law, in court of the first instance.

Keywords: type of civil legal proceedings, signs of type of civil legal proceedings, procedural order.

УДК 347.734:336.711.2(477)

Л. К. Царьова

ЕМІСІЯ ГОТІВКОВИХ ГРОШЕЙ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТА ПРИНЦИПИ

Актуальність теми обумовлена важливою роллю, яку відіграє емісія готівкових грошових коштів у функціонуванні грошової системи, її значенням для економіки у цілому та для фінансової системи держави, а також необхідністю вдосконалення її державного регулювання. Особливо відчутним є вплив емісії готівкових грошей для вирішення проблем, що виникають в кризових умовах. Тому необхідним є дослідження правових питань у сфері грошової емісії, визначення засобів забезпечення емітованих грошових знаків, що сприятиме вдосконаленню механізму правового регулювання емісії готівкових грошей.

© Л. К. Царьова, 2009